

VAN GRIETMAN NAAR BURGEMEESTER

Door B.G. Holtrop

De wortels van het bestuur van Friesland lagen vroeger in zijn 30 grietenijen en 11 steden, die elk twee leden—volmachten—aanwezen om zitting te nemen in de Landdag, het bestuur van de provincie. Aan het hoofd van de grietenij stond de grietman, die in de 13e tot 16e eeuw werd benoemd door de Landsheer (of diens Stadhouder), als zijn vertegenwoordiger. Tijdens de Republiek (1580-1795) geschiedde de benoeming door de Stadhouder in overleg met Gedeputeerde Staten, op voordracht van de stemgerechtigde ingezetenen van de grietenij.

Carel van Roorda, grytman fan Idaarderadiel fan 1635 oant 1670, wenne sûnt 1652 op Friesma-State te Idaard; hy wie fûl tsjin de Oranjes, want it beneare him, dat dy safolle macht krigen. (foto F.M. de Lange, Fr. Museum)

De grietman had twee taken, een rechterlijke en een bestuurlijke. Als rechter was hij gehouden "de ingesetenen der Grieteny ende alle anderen die daar te doen sullen hebben, in hun goedt recht voor te staan ende te beschermen, de boose en quaaddoeners sonder enige dissimulatie te doen straffen ende eeniegelyken goed kort en onvertoogen recht te administreeën."

De grietman presideerde het grietenijgerecht dat daartoe elke week of uiterlijk elke veertien dagen bijeenkwam in de zogeheten recht-of weerkamer. Idaarderadeel had twee rechtkamers, één te Grouw in het koor, thans consistorie van de Sint Piterkerk en één te Roordahuizum, naar alle waarschijnlijkheid in een lokaal naast de kerk.

De grietman werd bijgestaan door twee bijzitters, die door hem uit de "aanzienlijke Huisluiden" werden gekozen.

De straffen die de grietman mocht opleggen waren "het setten van eenige delinquenten in 't sogenaemde hondegat, in de balk, voor eenige weinige dagen op water en brood of aan de baek". Ook mocht hij boeten opleggen. Zware overtredingen, die "Lijf en Leven" aangingen werden behandeld door het Hof te Leeuwarden.

De rechtszaken werden in zogeheten recesboeken door een secretaris geadministreerd. Ook de secretaris werd door de grietman benoemd.

De grietman verkreeg een deel van zijn inkomsten uit de boetes die hij oplegde. Dit had tot gevolg, dat menige grietman zijn positie meer gebruikte ten behoeve van zijn inkomsten, dan voor een goede rechtspraak. Inkomsten trok hij ook uit zijn taak inlichtingen in te winnen over personen, die zich in zijn grietenij kwamen vestigen. Volgens de klachten die daarover de ronde deden, liet hij de nieuw ingekomenen meerdere malen ontbieden en telkens "op kosten van haar luyden een maeltijt in den herberge bereyding. Alsoo de arme hueysman quellende die haer gelt moeten verdrincken." Deze taken van de grietman, waartoe ook het toezicht op ketterijen, pastoors, vicarissen en gelovigen behoorde, vervielen bij de vorming van de Republiek in 1580.

"Liefhebber van de waare Religie"

Aan de grietman wordt dan de eis gesteld van "goede patriot, liefhebber van de waare Gereformeerde Religie, zoo als dezelve in 't begin van de Reformatie aangenoomen en geleerd is, alsmeede van de Vrijheit des Vaderlants".

Het grietmanschap was een begerlijk ambt en menigeen had daar wat voor over. Zo laat Tjalling Oenes Bangma zich en zijn kinderen dopen een week nadat hij op 26 september 1607 grietman van Idaarderadeel is geworden.

Als bestuurder had de grietman tot taak "het recht der Staaten van Vrieslandt te bewaaren" en in zijn eigen gebied, de grietenij, de regels te stellen voor vele uiteenlopende zaken. Zo bepaalde hij bijvoorbeeld de uren voor afvaart en bevrachten van schepen en wagens alsmede de tijden voor jaar- en weekmarkten; hij was verantwoordelijk voor de aanleg en het onderhoud van wegen, dijken en bruggen en hij droeg zorg voor de veiligheid, nering en welstand der ingezetenen. Tot die zorg moet ook worden gerekend het toezicht op de waag die in Grouw vroeger op het huidige Halbertsma'splein stond.

Carel van Roorda, die van 1635 tot 1670 grietman was, stelde een beurtvaart in op Leeuwarden en Sneek.

Het grietenijbestuur had ook een taak op het gebied van de armenzorg. Wel was de kerk hier de eerst aangewezen, maar de grietenij keerde gelden uit aan de diaconien van de dorpskerken. Dat geld kwam uit belasting op huizen, wijnen en bier en uit markt- en veergelden.

Tenslotte hadden de grietmannen van Idaarderadeel nog een taak als dijkgraaf van de Leppedijk en waren zij belast met het toezicht op de waterkeringen die hiervan deel uitmaken.

Regeling van het stemrecht

De benoeming van de grietman geschiedde door Stadhouder en Gedeputeerde Staten uit een voordracht van drie personen opgemaakt door de stemgerechtigde ingezetenen (eigenerfden) van de grietenij. Het stemrecht in Friesland steunde op twee grondslagen. Verreweg de meeste stemmen werden uitgebracht door de eigenaars van een vrijwel constant blijvend aantal boerenhoeven die scherp onderscheiden bleven van andere woningen die er langzamerhand waren bijgekomen. De stemhebbende plaatsen werden aangeduid met de term schotschietende huizen of ploeggangen. Een tweede kleinere groep ontleende haar stemrecht aan een bepaalde belasting die geheven werd van het bezit van landerijen.

Het democratisch element van dit systeem moet niet worden overschat.

Uit het stemcohier van Idaarderadeel blijkt dat er in de 17e en 18e eeuw 215 stemgerechtigden waren als volgt over de dorpen verdeeld:

Aegum	9 stemmen	Roordahuizum	28 stemmen
Friens	13 stemmen	Warga	45 stemmen
Grouw	71 stemmen	Warstiens	7 stemmen
Idaard	9 stemmen	Wartena	33 stemmen

Het inwonertal van Idaarderadeel lag in die tijd rond de 2100, dus was gemiddeld 1 op de 10 inwoners stemgerechtigd. Bovendien gold de regel, dat de meerderheid van stemmen in de dorpen besliste terwijl in de grietenij de meerderheid der dorpen de uitslag van de stemming bepaalde. Met 5

stemmen in Aegum en Idaard, 4 in Warstiens, 7 in Friens en 15 in Roordahuizum, derhalve 36 stemmen op een totaal van 215 kon men dus over de stem van g e h e e l Idaarderadeel beschikken. Het belang van het hebben van de stem van de grietenij lag hierin, dat daarmee de voordracht van de grietman kon worden bepaald, maar bovendien dat men lid van de staten (volmacht) werd.

Friesma-State te Idaard omstreeks 1780. De tekening is waarschijnlijk gemaakt door A. Martin, die werkte in opdracht van het Fries Genootschap, dat tekeningen liet maken van historische gebouwen die afgebroken zouden worden.

De State werd in 1652 door Carel van Roorda gebouwd en in latere jaren enige malen ingrijpend herbouwd. Na Carel van Roorda werd Friesma-State bewoond door de geslachten Van Scheltinga en Bergsma.

De invloed van de grietmannen, die doorgaans ook volmacht waren in de staten van Friesland, was daardoor erg groot, mede door het benoemingsrecht dat de staten hadden bij belangrijke functies. De grietmannen maakten er gewoonte van elkaar bij toerbeurt bepaalde functies toe te delen. Zij sloten hierover zelfs overeenkomsten. Het bekleden van deze functies verschaftte naast invloed ook inkomsten die vaak niet gering waren.

Ambten konden worden gekocht, zij het alleen door de regenten, want de koper moest er natuurlijk op kunnen vertrouwen dat hij ook werkelijk in het gekochte ambt zou worden benoemd.

Ook het grietmansambt werd verkocht. Zo kocht Johan Vegelin van Claerbergen in 1722 de grietenij Doniawerstal van zijn schoonvader Allard van Burum voor f 43.337,- terwijl hij zijn Raadsheerplaats in het Hof van Friesland aan zijn neef Viersen verkocht voor f 22.500,-.

Het toch al niet grote gehalte aan democratie dat het bestuur kenmerkte, werd hierdoor nog verder verkleind. De bevolking kwam tegen deze praktijken steeds meer in verzet, een groter aantal burgers wilde deel hebben aan en toezicht uitoefenen op het bestuur.

De Franse tijd

Eerst in 1795 komt er een wijziging in de bestuurlijke verhoudingen. Friesland was vanaf 1795 - de Franse revolutie - geen zelfstandig gewest meer maar een onderdeel van de Bataafse Republiek. Het

grietenijbestuur wordt vervangen door een Municipaliteit, een bestuur dat uit vijf leden en twee plaatsvervangers bestaat en dat wordt belast met het dagelijks bestuur der gemeentehuishouding. In 1802 wordt Friesland verdeeld in 14 districten of Drostambten. Idaarderadeel vormt met Tietjerksteradeel en Leeuwarderadeel het twaalfde district met aan het hoofd een Drost in de persoon

Friesma-State te Idaard kort voor het in 1882 werd afgebroken.

De laatste bewoner was Cornelis Bergsma, die van 1843 tot 1851 de laatste grietman en van 1851 tot 1881 de eerste burgemeester van Idaarderadeel is geweest.

Het verschil tussen deze foto en de tekening op een van de vorige pagina's is opmerkelijk.

(foto eigendom Fr. Museum)

van Jetze van Sminia die in 1806 wordt opgevolgd door Sybrand van Haersma.

In 1810 wordt Nederland bij Frankrijk ingelijfd en worden de Franse wetten van toepassing verklaard. Vanaf dat moment berustte het gemeentebestuur bij de Maire en zijn adjunct. De gemeenten worden verdeeld in mairien. Idaarderadeel krijgt twee mairien, één in Roordahuizum met als maire Nolke Jurgens Oevering, bakker en als adjunct maire Otto Idzerda, hoofd der school; de andere mairie wordt in Grouw gevestigd. Gabe van Asperen, koopman, wordt als maire aangewezen, Sjoerd Binnerts, eveneens koopman, wordt zijn adjunct.

In 1813 worden de maires en adjunct-maires onder dankbetuiging voor hun bewezen diensten "op de meest honorabele wijze" ontslagen. Nu kwam aan het hoofd van de gemeente een Schout te staan; de inrichting van het bestuur bleef vooralsnog op Franse leest geschoeid en de gemeente Roordahuizum bleef tot 1816 naast de gemeente Grouw bestaan met aan het hoofd de eerder genoemde Oevering en Van Asperen.

Grietenijen keren terug.

In 1816 keren de grietenijen en de grietmannen weer terug maar niet op de wijze en in de functie van vóór 1795. Thans wordt de grietman door de koning benoemd en uitsluitend belast met het bestuur van de grietenij. Tevens was er in elke grietenij een grietenijraad, maar de leden werden

aangesteld door Gedeputeerde Staten, uit een nominatie van 3 personen voor elk lid opgemaakt

Schippershoorn, 40 cm. lang met het opschrift Grouw en het jaartal 1752. De hoorn werd in dat jaar door de toenmalige grietman, Hans Willem van Camstra, geschonken aan de Grouwster beurtvaartschippers. Zij moesten daarmee één uur voor hun vertrek naar Leeuwarden of Sneek, blazend door het dorp gaan, om degenen die mee wilden of goederen hadden te verzenden te waarschuwen, dat het vertrek aanstaande was. Aangezien de afvaart in de vroege ochtend plaats vond, zal het hoorngeschal voor vele anderen het sein geweest zijn om op te staan.

De hoorn, versierd met messing beslag, is door het Fries Museum in bruikleen afgestaan aan het gemeentemuseum te Grouw.

door de stemgerechtigde burgers uit "de vroedste en gegoedste" ingezetenen der grietenij. Uit de raadsleden wezen Gedeputeerde Staten tenslotte twee assessoren aan die met de grietman het dagelijks bestuur vormden.

De eerste grietenijraad bestond uit:

Klaas Andriessen, Grouw

Gabe van Asperen, Grouw

Tjitse Jacobs de Boer, Friens

Wijger J. Dijkstra, Warga

Pieter Wijbes Feenstra, Warga

Jacob Johannes Sipsma, Idaard

Klaas Piers Sjollema, Grouw

Alberts Geerts Stiensma, Roordahuizum

Uit deze raadsleden werden Klaas Andriessen en Wijger J. Dijkstra als assessoren aangewezen. Als eerste grietman benoemt de Koning Hector van Sminia, die datzelfde jaar nog overlijdt. Hij wordt opgevolgd door Maurits van Sytzama die in 1841 gouverneur van de provincie Friesland wordt. Zijn zoon Eijzo de Wendt wordt de nieuwe grietman. Van zijn installatie is elders een fraai verslag opgenomen.

Slechts 2 jaar is Eijzo de Wendt van Sytzama grietman geweest, hij overlijdt op 18 juli 1843. Cornelis Bergsma volgt hem op. Tot 1851 blijft Bergsma grietman van Idaarderadeel om daarna nog 30 jaar de gemeente Idaarderadeel als burgemeester te dienen.

De grietenijraad besliste over de eigen huishoudelijke belangen. Wel moest daarvan mededeling aan de staten worden gedaan en "blijvende voorts het de Koning onverlet, om ten alle tijde inzage te vorderen en zodanige bevelen te geven, als Hij vermeent te behooren".

Grietman en assessoren waren belast met de uitvoering van de besluiten van de grietenijraad, hadden het beheer over de financiën, hielden aanbestedingen, hadden toezicht op het armwezen; ook regelden zij de beurtvaarten en de jaarmarkten.

De grietman had hierin een centrale positie. Niets werd afgekondigd dan op zijn bevel, hij had het bestuur en oppertoezicht over alles wat betrekking had op de handhaving der plaatselijke verordeningen van politie en economie. Maar bovenal werd zijn positie versterkt door de bepaling, dat de grietman, in zaken de uitvoering betreffende, alleen dan gemeenschappelijk met de assessoren behoefde te handelen als de zaak voor raadpleging vatbaar was of in gevallen uitdrukkelijk bij het reglement voorgeschreven.

Deze omstandigheden, in samenhang met een door de Koning benoemde grietman en door het provinciaal bestuur benoemde raadsleden en assessoren, droeg er niet weinig aan bij, dat de burger onvrede had met de politieke onmondigheid waarin hij werd gehouden.

Grietenijen verdwijnen

De gemeentewet van 1851 stond inmiddels voor de deur. Een betere scheiding tussen bevoegdheden van gemeenteraad en college van burgemeester en wethouders, invoering van rechtstreekse verkiezingen (zij het nog niet voor iedereen), periodieke aftreding en besluitvorming in de openbaarheid, vormen daarin de grondslagen van het gemeentebestuur. Minister Thorbecke meende dat door deze wet de gemeenten op het platteland eindelijk vrijheid en zelfstandigheid zouden verkrijgen.

In Idaarderadeel verloopt de overgang van grietenij naar gemeente zonder ophef. In de eerste vergadering van de gemeenteraad op 24 juli 1851 wordt van deze historische gebeurtenis geen melding gemaakt.¹⁾

De burgemeester, zoals wij hem thans kennen, heeft twee gedaanten. Enerzijds is hij verantwoording schuldig en in velerlei opzicht ondergeschikt aan de raad, anderzijds is hij onderworpen aan het toezicht van de verantwoordelijke regering. Thorbecke sprak over de burgemeester als "man van de gemeente, hand van het gouvernement".

In de loop van de tijd is het accent van de burgemeester meer komen te liggen bij de gemeente en minder bij het rijk. Men moet de verklaring met name zoeken in de gewijzigde rol van de overheid. Vooral na de laatste wereldoorlog is de bemoeienis van het gemeentebestuur sterk toegenomen en zo zeer verweven geraakt met maatschappelijke belangen, dat een raadsvoorzitter, hoezeer ook benoemd, zich bij die belangen ten nauwste betrokken moet voelen.

Van feitelijk alleenheerser - tot 1931 zijn de wethouders de assistenten van de burgemeester - is hij de coördinator van het gemeentebestuur geworden.

De burgemeester verandert

Ook de benadering van de burgemeester is veranderd. Hij wordt niet meer beschouwd als de strenge, onpartijdige en rechtvaardige burgemeester voor zijn gemeentenaren, zoals M.J. Selhorst bij zijn installatie op 8 juli 1911 zijn taak omschreef, maar veeleer als iemand die deel is van de gemeenschap waarin en waarvoor hij werkzaam is.

Alle burgemeesters die Idaarderadeel heeft gehad, hebben uit de aard der zaak ieder op eigen wijze, een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van Idaarderadeel en haar bevolking.

Nicolzon Wassenaar, die op 15 september 1881 Bergsma opvolgde gaf bij zijn installatie de verzekering "dat de bloei van Idaarderadeel en het geluk van derzelver ingezetenen ten allen tijde de voorwerpen zijner hoogste belangstelling zullen blijven".

Deze woorden zijn thans meer dan 100 jaar oud, maar zij hebben steeds de kern gevormd van het werk van de burgemeester.

Daarbij viel de nadruk van de een meer op de gemeenschap als geheel, bij de ander meer op de individuele persoon; bestuurder of burgervader, aspecten die bij de burgemeesters van Idaarderadeel in verschillende mate aanwezig waren.

Salus publica suprema lex esto staat er boven de deur van de raadszaal, het algemeen welzijn moet de hoogste wet zijn. Deze uitspraak, die aan de Romeinse wijsgeer Cicero is ontleend, is ook voor de raadsvoorzitters steeds het richtsnoer geweest zolang Idaarderadeel zelfstandig was.

Aan een lange periode van zelfstandigheid, in de schrifturen beginnend met Hayo d' Growe (Grouw) in 1242 komt thans een einde. De zelfstandigheid der gemeentebesturen die Thorbecke, de ontwerper der gemeentewet, zo heilzaam achtte, heeft toch grenzen, grenzen die helaas niet samen vallen met het grondgebied van Idaarderadeel.

¹⁾ Het Koninklijk Besluit van 20 juni 1853, waarbij mr. C. Bergsma tot burgemeester van Idaarderadeel werd benoemd, is de enige aanwijzing dat Idaarderadeel van grietenij tot gemeente werd.